ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՇԱՐԺՈՒՄ

ՏԵՏՐ ՀՈՐԴՈՐԴ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ. — Խիկար. — Կիրառում եւ արդիւնաւորում հարստութեան. — Տաղարան։

ԽԻԿԱՐ

ՀԱՆԴԻՍ ԱՄՍՕՐԱՅ

ԽՄԲԱԳԻՐ-ՏՆՕՐԻՆ

Յ. Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

Ա.

Նոր տարւոյն առթիւ Միծաղի խմբագրին կարեւոր թարեւաղթութեանց վերջինն եղած է հետեւեալն. «Մուտ անուններուս ներքեւ իրենք գիրենք գովաբանող գրիչներուն քիչ մը ընորհք, որոց վայել է ծաղր եւ ծիծաղ այժմ եւ միշտ։»

Կարեւոր կամ անկարեւոր, անշուշտ Գրասէրս պէտ առանորին առթիւ բարեմաղթութիւններ ըրի. Զեմ յայտներ թէ ո՛րն էր առաջին բարեմաղթութիւնս (Պարոնեան պիտ՝ ըսէ թէ սիրահարական մաղթանք մ՛էր անշուշտ). Զը ձգեցի սակայն ամենէն վերջի՝ մաղթե՛լ որ Պարոն Յակոբ Պարոնեան չարունակէր հրատարակել իր Միծաղն։ Ընդունելի —ա՛ռաք երկնից — եղան մաղթանքս. Եւ եթէ ոչ Միծաղ, Միծաղի հեղինակին խմբագրութեամբ՝ կը հրատարակուի Խիկար, Հանդէս ամսեայ։

Պարոնեան իր նոր ծաղրաթերթին մէջ կ՝առաջարկէ՝

վրան 1884ի՝ գործածել 1882ն իբր թուական. եւ թուականափոխութեան օրինակին ինք տալով, Յունուար կը գրէ Մարտին մէջ ծնած իր կատուին, ի՞նչ կըսեմ, իր Հանդիսին վրայ. Սակայն 1882 չը դներ՝ 1884ի տեղ: Ի՞նչ պատճառաւ արդեօք: Արդեօք խիկար ինքզինքն աւելի՞ յառաջադէմ կը կարծէ քան ամբողջ Հայ ազգն. եւ կամ արդեօք իր ներքին հաւողումն այն է թէ Հայք համեմատաբար յառաջադիմած են անցեալ տարի, եւ թէ՝ մեր այժմու կարծիքն ինչ ալ ըլլայ՝ պէտք է կրկնել միշտ ինչ որ անգամ մը մեր բերնէն ելած է: Պատճառն ինչ ալ ըլլայ սոյն հակասութեան, ճշմարտութիւնն այն է՝ թէ Պարոնեան առաջին անգամ չէ որ հակասութեան մէջ կ'իյնայ: Սակայն մարդ չը նշմարեր հանապազ իր հակասութիւնները. Այսպէս երբ խիկարի խըմբագիրն՝ « իրենք զիրենք սուտ անուններու ներքեւ գովաբանող գրիչներուն » համար չնորհք կը մաղթէ թերթին առաջին թուոյն 18 երեսին մէջ, միւս կողմէն՝ նոյն առաջին թուոյն առաջին երեսին մէջ իր բուն անուամբ կը գովէ Պարոնեան իր « ողջմտութիւնն, անկեղծութիւնն եւ անաչառ դատաստանն »: Ես՝ Գրասէրս՝ ոչ միայն սառնուանց ներքեւ կը գովաբանեմ ու կը քննադատեմ զինքս, այլ եւ բուն իմ անուամբս՝ երբ պատշաճ դատեմ. Եւ ահա այս պատճառաւ ծաղր եւ ծիծաղ ունիմ այժմ եւ միշտ այն հրապարակագրաց համար, որք զերծ չեն այն թերութիւններէն՝ որոց համար զայլս ամեն գրութեան մէջ կը սաստանեն:

Պարոնեան կը սխալի կարծեմ, երբ խիկարի Նախաբանին(1) մէջ կը գրէ թէ սակաւաթիւ ողջամիս

(1) Պարոնեանի Նախաբաններն երկու խօսք կամ երկու տող են միշտ. ո՛չ աւելի, ո՛չ պակաս:

եւ անկեղծ ազգայինի միայն սիրտ կարդան իր ամ-
սագիրին, որ միայն անշուշտ ունի պղծամուխեան
առանձնաշնորհն. Ես չատ խօխ-ամիտ ու կեղծաւոր
աղգայիններու ձեռք տեսած եմ Պարոնեանի գոր-
ծերն. — եւ այս մեծատարած աշխարհին մէջ տե-
սած եմ, աւաղ, ալ աւելի սխամար կամ նենգամիտ
մարդիկ, որք իրենց սխամար կամ նենգամիտ յան-
դիմանած են իրենց նմաններն, իմն իրենց անձնանե-
ներն: Իմ խոնարհ կարծիքս այն է թէ Պարոնեան
համեմատաբար տակաւին ընդերցողներ պիտի՝
ունենայ մեր ազգին մէջ՝ ոչ վերոյիշեալ պատա-
ճառին համար, այլ որովհետեւ ինք ճշմարիտ
գրագէտ մ'է Հայ գրադիտաց ցանցառ դասուն
մէջ, որովհետեւ ինք ոչ միայն Հայոց առաջին եր-
գիծաբանն է, այլ եւ Եւրոպիոյ առաջին երգիծա-
բանից մին է՝ որպէս երկրագունտի Նախաբանին
մէջ համարձակ գրեցի: Եւ եթէ Պարոնեանին հրա-
տարակութիւնք անուս գաւեշտասիրաց ձեռքն ալ՝
որպէս ըսի՝ կը տեսնուին, պատճառն այն է որ՝
Սիրօ ձղթայրն անհետացած է հրապարակէն. իսկ
կեղծաւորք, որք ընդհանրապէս սխամար ըլլալէ շատ
հեռի են, կատարելագործուելու համար պիտի
կարդան յաւէտ ինչ որ Պարոնեանի գրչէն ելնէ.
պի՝ քանիցս հռչակած եմ՝ չը կայ Հայ մատենագիր
մը, որ գրուածք այնքան նպաստեն ընդացնելու
մտքերն՝ որքան Ազգային ջոջերու հեգինակին գրու-
թիւնները: Աստուածաշունչ Մատեան մեծատաղանդ որ-
քան խստատաք խմբագրապետն՝ երբ ծանուցանէ
Պարոնեանի մէկ նոր երկն՝ ոչ եւս կը գործածէ
գրիչ. այլ ձեռք կ'առնէ վրձինն, եւ լուսատիպ
պատկեր մը միշտ կ'արտադրէ Հոյակ նախկին խըմ-

բագրատեփն վրայ. Շահնուր իսկ, որ խայթոցն ահ ու սարսափ ապրած է՝ համայնից, համակ քընար ու համբոյր կը գառնայ՝ մեծ երգիծաբանն երբ իր դէմ ելնայ:

Բ.

Խիարին առաջին թիւն՝ որ 32 հոծ երեսներէ կը բաղկանայ՝ կը պարունակէ՝ Նախաբանին ու Բառարանին հետ՝ ութ յօդուածներ:

Ա.— Գաղափար մը տուինք երկու խօսք վերնագրով նախաբանական յօդուածոյն վրայ, ուր համե՛ստ խմբագիրն՝ առաջին տողէն մինչեւ վերջին տողն՝ անձնագովութիւն կ'ընէ ճարտարօրէն, այլոց քննադատութիւնն ընելով. «Բնական է որ այս ընթացքն հաճոյ չը թուի անոնց», որք կը փափաքին հրապարակագրի մը դործերն իր խօսքերուն հետ անհամաձայն չը դտնել:

Բ.—Նախաբանէն յետոյ կու գայ դերմաներէնէ թարգմանուած հատուած մը խօսակցութիւնի վառարանի ոոյ խորագրով. Գիտական-խնամատարական յօդուած մ' է, հրահանգիչ եւ զբօսուցիչ միանգամայն, ուր նիւթոյն ու հոգւոյն, մարդոց ու կենդանեաց վրայ, կանայք եւ արք կը խօսակցին վառարանին քով: Կը չնորհաւորենք յարգոյ թարգմանիչն—որ Խիարի խմբագրապետին քեռորդին է —թէ՛ նիւթոյն ընտրութեան, թէ՛ թարգմանութեան լաւութեան համար: Դերմաներէնէ թարգմանութիւնք կը յառաջին. Երկրագունդի մէջ ալ Ուլանտ թարգմանուած էր:

Գ.—Երրորդ յօդուածն է Ղուկիանոսի խօսակցութիւնի մեռելոցն: Յակոբ Պարոնեանի համար՝ կըրնանք ըսել՝ Ղուկիանոսն այն է, ինչ որ Բագրա-

տունեւոյն համար եղած է Հոմերոս։ Ղուկիանոս կը կարդայ, Ղուկիանոս կը թարգմանէ, Ղուկիանոսի անուամբ կ'երդնու. —եւ աներկբայ եմ որ ներած չէ Վիդոս Իւկոի եւ ժիւլ ժանէնի՝ էջուն վրայ դիրք գրելնին, որովհետեւ Ղուկիանոս ունէր իր իշն։ Այդ հիացումն՝ որով համակուած է Պարոնեան հռչակաւոր Ցոյն երգիծաբանին նկատմամբ՝ արդասաւոր յոյժ պիտի՝ ըլլայ Հայ գրականութեան համար. որովհետեւ հետզհետէ պիտի թարգմանէ վարպետին երկասիրութիւններն՝ այդ ներգործութիւնն այնքա՛ն խորին եղած ըլլալով Հելլէն ազգին վրայ՝ պիտի նպաստեն անշուշտ Հայ մտայ ու ճաշակայ ալ զարգացման ու նրբացման։ Ոմանք դասապարտելի պիտի դտնեն մեր իղձն, ըստ որում Ղուկիանոս (աւելի քաղցրահնչիւն էր Լուկիանոս) ազատախոհ հեղինակ մ'էր, եւ խաչելեաղ իմաստակ կը կոչէր աստուածամարդն. այլ հաւասարապէս նա կը ծանակէր Աբրահազդն ու համայն Դիցակոյտն ալ. Անտարակոյս խիկարի լսմբադրապետն ընտրօղաբար պիտի թարգմանէ Մեռելոց տրամախօսութեան անմահ հեղինակին գործերն։

Դ. — Լուկիանոսէն յետոյ Պարոնեան ինք խօսք կ'առնէ, եւ կը պահէ խօսքն՝ Հանդիսին մինչեւ վախճանն։ Ոչինչ կը վրիպի Հայ երգիծաբանին դիտողութենէն. ամեն ինչ իր քննադատութեան ու ծաղրաբանութեան կ'ենթարկուի։ Նոր տարի վերնագրով յօդուածին մէջ՝ նոր եղանակ մը գտած է քննադատելու մեր ազգին վիճակն. —Որովհետեւ այդ վիճակին մէջ փոփոխութիւն տեղի չունենար տարուէ տարի, ներելի՞ է մեզ ամեն տարի թուական փոխել, որպէս փարթամք ամեն եղանակի

հետ հագուստ կը փոխեն. — Ա.յսպէս կը հարցնէ Խիկար, եւ կ'առաջարկէ՝ կամ կը կրկնէ առաջարկ մը զոր արդէն ըրած է՝ Թէ Հայ ազգն «1882 ն ընտրէ իրեն Թուական եւ զայն գործածէ քանի մը տարիներ»։ Յաջորդ երեսին (նոյն յօդուածին) մէջ Խիկար կը բարեփոխէ իր առաջարկն, անհնարին ոստմամբ մը վինքն Յիսուսի Քրիստոսի Թուոյն 400 տարին կը դանէ, եւ «կը խնդրէ որ 400 Թուականէն սկսինք, այս Թուականն հաւեստ, կոկիկ եւ մեր վիճակին յարմար Թուական մ'ըլլալով եւ ամեն Հայ կրնալով ճակատագայ գործածել զայն»։

Բայց, սիրելի եղբայր Լեմ ի Գալիլէա, 400 Թուականին՝ Հայք կը պնդէին իրենց ամենամեծ մտաենագրին հետ՝ Թէ երկիրս անչարժ է, եւ կը հաւատային Թէ պետնաշարժէն անկախաբար պետնգնանք կը չարժին...։ Ո՛հ, այնչափ ետ չերթանք, ո՛ Լուսարար։ Նաեւ, եթէ ամեն ազգ իր յաւաջադիմութեան չափուն համեմատ Թուական փոխելու պարտաւոր ըլլար, Լօնտրայէն Լիվարփուլ բաւական մեծ տարբերութիւն մը պիտի հաստատուէր օրացոյցներու ու տարեցոյցներու մէջ...։ — Բայց միթէ կրնա՞ն ըսել Ծիծաղդ ու Ծափդ երբ կ'ըսէ Խիկար. «Ուրիշ երեսփոխանական ժողով, ճեռնհասութեան դիւան, պանգոկ, գրասենեակ, հարցասենդուխ, յղուխ, կուսակցութիւններ, օրակարգ, դռնփակ նիստեր, վրան քաց նիստեր, այս ամենն ունենալով ունինք, բայց այս ժողովոյն աստեղագուրթիւններն տպելու դրամ չունինք[1]։» եւ

(1) Ես կը ստորագծեմ այս սուր սլաքի նման սրածակուած տողերն։

դրամն յառաջադիմութեան էական պայմանն է . . . :

Ե . — Հինգերորդ յօդուածն է կուսակցութիւնեւր դից կաճառին մէջ : Պարոնեան՝ Ղուկիանոսի նման՝ դիքերն երբեք չը մոռնար , — եւ ոչ կենդանիներն : Այլ բան մը կը մոռնայ Պարոնեան այդ հինգերորդ յօդուածին մէջ . այն թէ « Մարդիկ չունին բնաւ հաստատուն եւ ստոյգ գաղափար . ինչ բան որ հիացում կ'ազդէ քեզ , ծիծաղն այլոց կը չարժէ : » Լուկիանոս՝ որ գրած է զայս՝ չը պիտի զարմանար ուրեմն , երբ Հայոց Երեսփոխանական ժողովոյն մէջ մտնելով՝ տեսնէր հոն չորս կուսակցութիւններ , այց մին կ'ըսէ՝ նոյն կաթսային մէջ եփած խահուէին համար՝ « Ա յս խահուէին չաքարը չատ է . » Միւսն՝ « Ընդհակառակն չաքարը քիչ է . » Երրորդն՝ « Ըստ իս չաքարն ոչ չատ է ոչ ալ քիչ . » Չորրորդն ալ՝ « Մտուելու խահուէ չէ սա : » Ընթերցողն , որ կարղացած չէ խիկար , պիտի կարծէ թէ Պարոնեան իրօք ներկայ գտնուած է նիստի մը՝ ուր խահուէի վրայ կարծիք յայտնելու կոչուած են Տեարք Երեսփոխանք . Ո՛չ , խահուէի վրայ վիճաբանութիւն երբեք եղած չէ . սակայն՝ եթէ լաւ կը յիշեմ՝ Երեսփոխանի մը չապիկին թեւին վրայ ջերմ վիճաբանութիւն մը տեղի ունեցած եւ ժողովոյն Ատենապետին հրաժարման խնդ պատճառ եղած է : Խիկար յիմարութիւն չը պիտի համարէր այս ամենն , եթէ մեր մեծանուն պաշտօնակիցն՝ որպէս ըսի՝ յիշէր իր պանծալի Լուկիանոսին խօսքն . « Ցիմարութիւն է նոյն իսկ այն բանն՝ որ իմաստութիւն կը թուի մարդոց : » — Կուսակցութեանց վրայ այն յօդուածին մէջ կարեւոր դիտողութիւն մը կայ , զոր կը յանձնարարեմ առ որ անկ

է. Մեր ազգային ժողովոյն մէջ՝ թիւն եւ որ կը դուծէ յաճախ խնդիրներն։ Երկէկ այն ազգին՝ որ բախտն յանձնուած է թիւին, եւ ոչ մտքին... Երթանք, այո՛, երթանք, 400 թուականէն՝ Հայոց ոսկեդարէն՝ ալ աւելի ետ երթանք. երթանք մինչեւ այն թուականն, այն ճչմարիտ ոսկեդարն, ուր ոչ թուական կար եւ ոչ թիւ, ոչ դիւանք, ոչ դիւանադպիրք, ոչ թուիք. Չի լաւ է թիւ չը դիտնալ, քան թուով կառավարուիլ...։

Զ. — Ոչ թուիլ ըսինք, եւ ոչ բառադիրք պիտի յաւելունք։ Հետեւաբար եւ ոչ երկու բառագիրներու վիճն, որ Խիկարի վեցերորդ յօդուածոյն նիւթն եղած է։ Թէ այդ վէճն հասարակաց կարծեաց կըշռոյն մէջ քանի՛... քիլօկրամ կը կշռէ, Պարոնեան պիտ՝լմացնէ զայն մեզ։ Կը սկսի յօդուածն՝ յիշատակութեամբ Սրիսատուիանի Գոռտերուն, ուր մեծ երգիծաբանն Յունաց՝ կը զուգակշռէ Եւրիպիան եւ Եսքիղէան, նոցա ոտանաւորներն ի կշիռ դնելով։ Գեղեցիկ արդարեւ սկզբնաւորութիւն, եւ գեղեցիկ ալ վերջաւորութիւն. որովհետեւ յօդուածն, որ Գոռտերու յիշատակութեամբ կը սկսի, Սաղմոսաց նմանութեամբ կը վերջանայ. « Մեծ մարդոց վտքրութիւններն սրչափ... մեծ են... մեծ են, Տէր. » կը բացագանչէ Խիկար՝ սաղմոսաբար։ Չը գիտեմ թէ Ովրատիոս Պարոնեանի պիտի նեղէր Նորայր Բիւզանդացւոյ մարմնոյն զօդել Սրիսատոփանի գլուխն ու Դաւիթ մարգարէին ոտքն. այլ ես՝ փոխան արձակելու ծանօթ Ռևիցիֆ ժոյժ ի ծաղուն՝ կը գոչեմ. « Գեղեցիկ է Խիկարի յօդուածն, որ Սրիսատոփանով կը սկսի եւ Դաւիթով կը վախճանի։ » Ցոյն երգիծաբանն եւ Հրէայ սաղմո-

սերդուն այսօր իրարու մօտեցած են ընորհիւ չոգենաւուց ու չոգեկառաց, որք իրարու կը մօտեցնեն աշխարհներն ու ճաշակներն, անասուններն ու մարդերն, Յոյն երգիծաբանին դորտերն ու Հրէայ Սաղմոսերգուին Տէրն, այո՛: Այդ շոգենաւ ու շոգեկառք բառերն են թանձրացեալ անուանք գիտութեան. գիտութեան, որ զարգացման համերաշխ է — կ'ըսէ Լիդհէ — բանաստեղծութեան զարգացումն. Ո՛չ եւս ազգեր կան ինն-նեւտասներորդ դարու մարդոյն համար, այլ կայ մարդկային ազգն. ո՛չ եւս աշխարհ մը կայ միայն, այլ մեր գլխուն վրայ ցանուած չողչողուն այն աւազի հատք՝ են մէն մի մեծ աշխարհք. ինն-եւտասներորդ դարու մարդն ազգաց եւ աշխարհաց վրայ կը նայի Գիտութեան բարձունքէն. քաղաքակրթութիւնք իր աչաց առջեւ կը պարզուին՝ հանգոյն հրաշափառ ովկէանին. մի եւ նոյն աւուր մէջ կարօղ ենք լսել Հոմերի եւ Դանթի քնարին ձայներն, հանդիսատես ըլլալ Աստուածաշունչի եւ Արիստոփանի եղերական ու ծաղրական տեսարաններուն, ընթեռնուլ վէտաներն եւ Սբէնսէրն, զմայլիլ Փիդիասի եւ Միքէլ-Անճէլօի վրայ. Դրականութիւն եւ Բանաստեղծութիւն դիրկընդխառն կ'երեւին հրապարակաց վրայ ու մեր գլխոյն վրայ, մեր դրատանց մէջ ու մեր հոգւոյն մէջ: Արդ, ո՞վ պիտի մոռանայ՝ բաց ի վանականներէն ու հաղուագիւտ դասականներէն՝ սորտանել Պարոնեանն, որ կը զոդէ կը զուգախառնէ Հելլենական եւ Երբայական ճաշակներն. Ա՛հ, վանականք. ա՛հ դասականք. ա՛հ, յետադիմականք. թէ ձեր կարծիքն ինչ կ'արժեն, ինչ կը կշռեն հանրային կըշ-

ռոյն մէջ, կարդացէք Խիկարի յօդուածն եւ տեսէ՛ք։

Է. — Պարոնեան՝ Հրաչեայի հետ համախոհութեամբ դոգցես գրած է վերոյիշեալ յօդուածն երկու բառագիրներու վրայ. գրէթէ նոյն եղանակին վրայ կ՛երթան երկրագունեն եւ Խիկարի քննադատութիւնը։ Իսկ ինձ հետ համախոհաբար է դոգցես շարագրած յաջորդ յօդուածն ալ, որ տիւզոսն է Գիւնովութիւն ի նպաստ թարեզոծական ընկերութեանց. արդարեւ պարահանդէսի դէմ գրեթէ նոյն բաներն ըսած ենք, Պարոնեան իր այդ յօդուածոյն մէջ եւ ես՝ Mars ամսաթուոյս մէջ հրատարակուած կրթական հանդէսի Պարահանդէսի հատուածոյս մէջ։ Միայն տարբերութիւն մը կայ միւս Խիկարի խմբագրին եւ իմոնարհ Գրասէրիս միջեւ. այն թէ՝ Պարոնեան իրրեւ անհատ մը կամ բարոյագէտ մը կը խօսի, զինքն իրրեւ ամեն բարոյական բարեմասնութեամբ օժտեալ հրապարակագիր մը ներկայացնելով. մինչդեռ ես իրրեւ մահկանացու էակ եւ կրից իշխանութեան հպատակ ոք կը խօսիմ յաւէտ հրապարակի վրայ. Ա. յս տարբերութեան ապաքէն չը պիտ՝ ակնարկէի, եթէ մեծանուն պաշտօնակիցս՝ որ դուցէ այլոց չափ ենթակայ է կրից՝ ստէպ ստէպ չընկեր ակնարկութիւններ ողջամտութենէ ու բարոյականութենէ անմասն հրապարակագրաց։ Խիկարի խմբագիրն՝ ինձ թուի՝ սխալ հաշիւ մը կ՛ընէ սոյն եօթերորդ յօդուածոյն մէջ գրելով. « Քանի որ զեղծումներն, մոլութիւններն եւ յոռի սովորութիւններն ի միջոյ չնջելու կարելիութիւն չ՛կայ, գէթ աշխատինք անոնցմէ օգուտ քաղելու. եւ ինչպէս ըսած եմ տեղ մը, մոլութեան ճամբով ժողովուրդն առաքինու-

թեան առաջնորդելով, պատրաստենք սերունդ մը որ պարելու հարկ չ'զգայ իր պարտականութիւնն վճարելու համար։» Քանի որ սերնդեան մը սովորոյթք յաջորդ սերնդեան համար բնոյթք կը դառնան, հետեւաբար՝ եթէ մեր սրունքներն այսօր վարժուին պարելու՝ մեր որդւոց սրունքներուն համար պէտք մը պիտի դառնայ պարն. այսպէս է բնախօսութեան համեմատ. նաեւ, նոր սերունդն ո՞չ ապագային կ'ապրի եւ կը դաստիարակուի այն միջավայրին մէջ, ուր կը կատարուին պարահանդէսք. մեթէ կրնայ խուսափիլ միջավայրին ազդեցութենէն, եթէ խուսափի ժառանգականութեան օրէնքէն։ Լուկիանոսի նման՝ որ աստուածներուն հետ խնաստաւէրներն ալ կը ծաղրէր՝ դուցէ Պարոնեան ալ ծաղրէ գիս, որ խնաստասիրութիւնն ամեն բանի կը խառնեմ. Ա.յլ ես պիտի պատասխանէի թէ, Գիւնովոթիւն յօդուածն՝ ընդհանուր առմամբ՝ խնաստասիրական յօդուած մ'է զաւեշտական ձեւի տակ։ Եւ ինչ զաւեշտ. դեռ այնքան խնդացած չունէի որքան խնդացի կարդալով Գիւնովոթիւն ի նպաստ բարեգործական ընկերութեանց յօդուածն։ — Իսկ ինչ տպաւորութիւն արդեօք ըրաւ այն՝ Հրաչեայի վրայ, որ կը հաշակէր թէ՝ « Մարդկային սրտին մի պէտքն է պարն.» Իրաւունք ունի Հրաչեայ. դուցէ սրունկին արմատն է սիրտն. եւ անշուշտ սիրտն արմատն է սրտին ու սրունկին...։

Ը. — Երկարեցաւ գրութիւնս. այլ ահա՛ կը հասնինք Խիկարի վերջին յօդուածին, որ յօդուած չէ, Բառարան է։ Պարոնեան՝ ըստ իր բացատրութեան՝ գիտէ « բառերն իրարու տակ ալ դնելու եւ իրարու քով ալ դնելու» արուեստն։ Ա.յլ սակայն,

այդ Ազգակերպական բառարանին մէջ ճշմարտութիւնն ալ մերթ այլակերպեալ կամ մանաւանդ այլայլեալ կ'երեւի. Զոր օրինակ, Առողջութիւն բառին առջեւ կը կարդանք. « Բժշկաց թշնամին՝ զոր սպաննել կ'աշխատին եւ չատ անգամ ալ կը յաջողին: » Առողջութեան թշնամին ո՛չ բժիշկներն են, այլ այն անբժշկելի մարդիկ՝ որք կ'արհամարհեն կամ կ'անտեսեն առողջապահական կանոններն ու պատուէրներն: Մարդիկ ըսելով անշուշտ կանայք — ու կուսանք — ալ կ'իմանամ. Հարցուր աղջկան մը թէ քանի՛ սիրահար ունեցած է Մաւիօն Տը Լօռմ, եւ սիրտ տեսնես թէ խղճամիտօրէն կը յիշէ բոլոր տարփածուներն՝ իրենց անուններովին ու ծննդեան թուականներովին հանդերձ. Իսկ հարցուր նոյն աղջկան թէ ո՛րք են խոհեմութեան վերնախակար աղդեցութիւններն, եւ պատասխան պիտ' ընդունիս թէ՝ ինք բժիշկ չէ՛ . . . : Ա՛յժմ, զարմանալի՛ է թէ բժշկաց թիւն օր աւուր կ'աւելնայ. զարմանալի՛ է թէ բժիշկք աւելի յաճախ կը մանեն մեր տուներն: Ո՛հ, Ակկէպոս յաւէտ պաշտելի է. պախարակելին անոնք են, որք կ'անգիտեն եւ կ'անտեսեն ողջապահիկ կանոններն, եւ անոնք որք ճրիտաբար կը թշնամանեն բժշկութիւնն ու բժիշկներն : Ա՛յլ մերթ չը կան բժիշկներ, որք allongent la ficelle ! բժիշկներ, որք nsfurնուն տեղ կ'ըսեն. Անշուշտ. այլ՝ սրամտաբանական լեզուաւ՝ պատահականէ բացառական հետեւութիւն է բժշկաց ոմանց ապիկարութեան կամ խաբեբայութեան համար դատապարտել կամ արհամարհել բժշկութիւնն, որպէս Ռուսինեան ալ իր փիլիսոփայութեան դասագրքին մէջ գրած է: Պէտք է հաւատալ թէ

Պարոնեան՝ վերադրեալ խօսքով՝ առողջապահութեան կարեւորութիւնն ի վեր հանել ուզած է քան արհամարհել բժշկութիւնն։ Ս. շնակերպութիւն թատերաւիին մէջ Արձան բառին քով կը կարդայ՝ «Տնկուած մեծ մարդոց վրայ կը բուանի։» Յոռի բացատրութիւն մը չէ՞ այս. Արձանն իբր թէ մեծ մարդուն սերմէն ելնէր. սակայն ո՛ւր տեսնուած է որ արձանն հողէն բուսնի. Նաեւ, տրնկուած բառն ո՞չ ապաքէն տունկ կ'ենթադրէ. արդ, տունկի մը վրայ՝ որ արմատն եւեթ հողին մէջ է եւ միացեալ մասն օդին մէջ՝ երբեք արձան մը կրնա՞նք հաստատել. կը ներէ՞ ծանրութեան օրէնքն։

Գ.

Եւ հասանք խիկարի վերջն։ Ամփոփեմ խօսքս. — Պարոնեանի դործերն եզական տեղ մ'ունին ազգային գրականութեան մէջ, որովհետեւ Ազգային ջոջերու հեղինակն Հայոց առաջին երգիծաբանն է. Պարոնեան, որ՝ մերթ կը կրկնէ զինքն իր նոր հրատարակութեան մէջ՝ ինկած չէ սակայն այդ նոր հրատարակութեան մէջ. հետեւաբար եւ խիկարն ո՛չ միայն առաջին կարգի պարբերական հրատարակութեանց մէջ պիտի դասուի, այլ եւ այդ հրատարակութեանց մէջ եզական տեղ մը պիտի գրաւէ։ Լուկիանոս որովհետեւ սիրելին է Պարոնեանին, մաղթենք որ Յոյն երգիծաբանին գործոց նման ոսկւով վճարուին Հայ երգիծաբանին ալ աշխատասիրութիւնք. Մարդն՝ կամ գրագէտ մարդն՝ համբաւով չապրիր միայն, այլ եւ հացով — ու գինւով ու գիրքով, որք ձրի չեն սրուիր գրագիտաց։

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ. — Որովհետեւ այս օրերս վերսին կը յուշ-

ուի լեզուի խնդիրն , օգուտ քաղեմ առիթէն՝ դիտողութիւն մ՚ընելու համար (ը) եւ (ն) դիմորոշ յօդերուն կամ յօդին գործածութեան վրայ։ Ժողովուրդն (ն) չը գործածեր բնաւ. *Մաս*, որ ընդհանրապես կը հետեւի ժողովրդեան՝ ուղղելով ժողովրդական բարբառն, (ը) կը գործածէ՝ բաղաձայնով սկսող բառ մը յառաջ, եւ (ն) կը գործածէ ձայնաւորով կամ կիսաձայնաւորով սկսող բառերէն յառաջ : Ամեն ոք կը գնահատե *Մասիսի* լեզուին սահունութիւնն. արդ , այդ սահունութեան , այդ ներդաշնակութեան գլխաւոր գաղտնեաց մին հոդ է , (ն)ի եւ (ը)ի փոփոխակի գործածութեան մէջ։ Փափաքելի եր որ Պարոնեան , որպես եւ այլ գրագէտք , հետեւեին այս կանոնին. արտասանութեան համար ընթերցողաց մեծ դիւրութիւն մ՚ընծայած պիտ՚ըլլային այս բարեփոխութեամբ։ Իսկ եթէ (ն)ին սիրահարած են ինձ նման, պարտէին ջանալ՝ ձայնաւորով սկսող բառի մը հետ կապել զայն , որպես կ՚ընեմ ես : Պիտի գոչեմ արդեօք, եթէ վաղիւ պայքար մը սկսի լրագրաց մէջ (ն)ի եւ (ը)ի վրայ... ։

ԿԻՐԱՌՈՒՄ ԵՒ ԱՐԴԻՒՆԱՒՈՐՈՒՄ ՀԱՐՍՏՈՒԹԵԱՆ (1)

Սակայն , եթէ ժողովրդէն չեմ այսօր վարձն ընդունիր իմ անցեալ վաստակոց , իմ ապագայ մեծագոյն ծառայութիւնքս երաշխաւորելու չէ՞ն դէթ այն անձանց կողմէն՝ որք կը կազմեն Հայ ազնուականութիւնն : Երբ ժողովուրդն անկարող էր ըստ արժանւոյն գնահատել ու վարձատրել մատենագիրն եւ արուեստագէտն , լխնանք՝ Եւրոպական ապրուստ մէջ՝ թոշակ կը յատկացնէին եւ իրենց ապրանաց մէջ հիւրընկալութիւն կը նուիրէին այն անձանց , որք կը մշակէին ազգային լեզուն ու դրականութիւնն , ազատական արուեստներն ու դրական դիւտութիւնները : Ազնուականութիւնն՝ ըստ առածին՝

(1) Շարունակութիւն եւ վերջ ։

կը պարտաւորէ։ Բայց Հայ ազնուականութիւնն՝ հազուագիւտ բացառութիւններէ զատ՝ ամեն պարագէ ղինքն ազատ ու գեր ի վեր կը նկատէ։

Թէ ինչ կարօղ է, թէ մանաւանդ ինչ ընել պարտի մեծատունը, զայդ կ'ուսուցանէ մեզ անմահ Ֆռանքլինի կեանքն. Աւտսիկ ողբացեալն իւտուտա լապուէյ ինչպէ՛ս կը խօսի՝ ներածական հատուածոյ մը մէջ՝ Ամերիկացի մեծ խմաստասէրին վրայ. «Աչխատութեան առարկայն է՝ ձեռք բերել դիւրակեցութիւն եւ արժանապատուութիւն, էական պայման յառաջադիմութեան։ Ֆռանքլինի համեմատ՝ մարդս պարտի ջանալ հարստութեան տիրանալու, բայց աչխատութեամբ, կարգապահութեամբ ու տնտեսութեամբ. ինքն երբ տիրացաւ հարստութեան, անարգ հաճոյից ու նիւթական վայելքնոց գործիք մը չըրաւ զայն բնաւ, այլ գործածեց հարստութիւնն իր անձին եւ իր եղբարց զարգացման ու կատարելագործման։ Ազգատ գործատար մ'էր, երբ պրկմամբ հաւաքած իր առաջին խնայութիւնքն յատկացուց հիմնելու ժողովրդական առաջին մատենադարանն։ Նմա պարտական է Ֆիլատէլֆիա՝ գիտական իր նախագումար ակումբն, իր նախահաստատ վարժարանն, իր նախակարմ ապահովական ընկերութիւնն, եւ իր նախակառոյց հիւանդանոցն։ Երբ՝ եօթանասնամեն՝ սիտ՝ ուղեւորէր ի Ֆռանսա, հայրենեացն համար օդնութիւն հայցելու, ժողվեց իր բոլոր հարստութիւնն՝ իբր հարիւր հազար Ֆռանգ, եւ այդ դումարն Ամերիկեան վեհաժողովին տրամադրութեան ներքեւ դրաւ։ Մեր խմաստասէրն իբրեւ միջոց մը գործոյ կը նկատէր հարստութիւնն. աւելի քան ոչ ոք պայծա-

ռասէս նշմարեց նա թէ՝ դրամագլուխն արդի քաղաքակրթութեան մեծ գործին է. յարգելով այդ գործին՝ զայն ստանալու աենչաց, նովաւ օգտակարոյց ըլլալու համար եւ իր անձին եւ մարդկային սեռին. հարուստ ըլլալու փառասիրութիւնն ունէր, այլ մտինայն չէր պաշտեր։»—

Աւա՛ղ, ի զուր կը ջանամ՝ քանի տարիներէ հետէ՝ Հայ աւագանին ուղղութեան եւ իր պարտուց ճանաչման բերել։ Իրենց պարտապանցութիւնն արդարացնելու համար, Հայ մեծատունք սովորութիւն ունին Տէզատուի լեզուն գործածել, հիմնական փոփոխութեան եւ առաստելական դրամագլխոց գործածութեան կարօտ հռչակելով ամեն բան։ Մանաւանդ ազգային դիտողութիւններ կ'ընեն նոքա՝ Հայոց ուսուցչական ու խմբագրական մարմնոյն վրայ. դիտողութիւն կ'ընեն թէ՝ մեր ուսուցիչք քաղաքավարութենէ եւ հասարակաց կրթութենէ զուրկ են. թէ մեր հրապարակագիրք չեն փայլիր բարոյական ու մտաւորական բարեմասնութեամբ։ Ես իրաւունք տուած եմ այդ աղնուական քննադատութեանց, —եւ բազում ամեր յառաջ այդ քննադատութիւններն հրապարակաւ յայտնած իսկ եմ՝ զայնս աւագ բերաններէ լսելէ յառաջ։ Այո՛, յաւէտ իրաւունք կու տամ իրաւացի դիտողութեանց. Սակայն եթէ ես ալ յայտնէի բոլոր դիտողութիւններս ընդհանրապէս Հայ մեծատանց բարոյական ու մտաւորական վիճակին վրայ, ի՞նչ պիտի պատասխանէին. ես իրենցմէ յառաջ ուսած եմ Տէզատուայ լեզուն...։ Դիտողութիւն մը միայն կ'ընեմ աստանօր. Եթէ մեր բարձրագոյն կոչուած դասն իրօք իր կոչման դիտակցութիւնն ունենար, ու-

տուցչահմրագրական դասն այսօր տարբեր մտա-
կան ու բարոյական (ու նիւթական) կացութիւն
ապաքէն պիտի՝ ունենար. կենսաբանական օրէնք մ'է
թէ՝ Աւելն քան հաւասար ըղյաղով՝ կենդանւոյ մը
աճումն՝ ունի կախում առաստութենեն ու ծաւալեն
այն անդոց, զորս իւրացնելու միջոցներն ունի կեն-
դանին: Մարդն ալ՝ ըստ որում կենդանի կատարե-
լագործեալ՝ ենթարկուած է սոյն օրինաց. սոյն օ-
րէնքն, որ կը տիրէ բնական աշխարհին մէջ, կը
վարէ նաեւ բարոյական աշխարհն. Արդ, երբ մարդ
ի քննին կ'առնէ՝ մէկ կողմէն՝ Հայ վարժապետին
ու դրագէտին մարմնաւոր ու մտաւոր աննդոց չափն
ու ծաւալն, եւ երբ կը նկատէ՝ միւս կողմէն՝ Հայ
մեծատանց մարմնաւոր ու մտաւոր աննդոց առա-
տութիւնն ու տարածութիւնն, իրաւունք չունե-
նաւ հարցնելու մեր ոսկեբերան կամ ոսկեպարան
քննադատներուն թէ, բնականօրէն ու արտաքա-
նօրէն կարօղ է՝ սոյն պայմանաւք՝ բարձրագոյն մտա-
կան ու բարոյական արժանաւորութիւն մ'ունե-
նալ Հայ ուսուցչաց ու ծմրագրաց դասն ընդհան-
րապէս: — Մայիսին ամիսն Ալէմտաղի կ'անցունէք,
վաճառուք Տեմրք կամ յիշխանակղզիս եւ ձմեռն ի Բերա. ամառն ա-
մեն օրերուն հետ ուսելիք եւ ըմպելիք կը փոխէք,
ու տարւոյն ամեն եղանակներուն հետ կօշիկ եւ
զգեստ. ամիսն երեք հարիւր Ֆրանգ (եւ այն-
չափ ալ մնաց հաճոյից) յատկացուցած էք ե-
րոպական օրագրաց, հանդիսից, գրեանց ու գործ-
եաց համար. բոլոր միջոցներն ունիք կատարելա-
գործման՝ ի մի բան. Երկաթէ բերանովս արդ կը
հարցնեմ առ ձեզ. «Դուք կը նպաստէ՞ք ուղղակի Հայ

ազգին մտաւոր ու բարոյական զարգացման։» Մ՛հ, ո՛չ ասլաքէն այն անկիրթ եւ անուս վարժապետներն ու դրագէտներն են, որք կը պատիւ բակեն մանկութիւնն եւ կը լուսաւորեն Հայութիւնն. եթէ նոցա, վաճառաշուք Տէրք, դոյդն բաժին մը հանէիք այն միջոցներէն, զորս առատապէս կը վայելէք եւ որով կարօղ էք ձեռք բերել մարմնական ու մտաւոր կատարեալ զարգացման հարկաւոր պէտս չափն ու ծաւալն. եթէ, ի՛ըսեմ, Փռանքլինի նման՝ նկատէիք հարստութիւնն իբրեւ գործիք մը քաղաքակրթութեան, յայնժամ, այո՛, տեղն չը պիտ՝ ունենայիք դուք դրագէտներէն պանդատելու եւ ո՛չ դրագէտք ի ձէնջ. յայնժամ իրաւունք պիտ՝ ունենայիք կոչուիլ ազնուական, որովհետեւ չը պիտի թերանայիք այն պարտեաց որք ազնուականութեան հետ կը ծնանին. Noblese oblige. — Հանրային եւ ազգային շահուց տեսակետով՝ աւելորդ է ըսել՝ կը գրեմ այս խօսքերն, եւ ո՛չ անձնական շահու տեսակետով ու խոտորնակ ակնկալութեամբ. կը պաշտպանեմ ես հոս ազգին ուսուցչական դասուն, այսինքն ազգին ճշմարտապէս առաջնորդող դասուն մեծ դասն. Այդ դասուն մէջ անձինք կան, որք՝ իրենց ընդհանուր անխոտորինելի ծառայութիւններէն զատ՝ մանաւանդ բարեգործութիւններ ալ ըրած են ու կ՛ընեն, ամենէն մեծահարուստ ազգայիններէն աւելի՝ համեմատաբար։ Թող ազգային առաջին քարեարարն իր նպատից տեսրն իմոյս հետ բերէ բազդատել. Եւ ես յետին եմ ազգանուէր Հայ երիտասարդաց՝ իրենց գործոց գատաւոր։

Այս առթիւ պիտի յիշատակեմ, ամենախորին շնորհակալութեամբ, մէկ պայծառ հատատիքն այն անբծախտութեան համակրանաց, զոր Մեծաշուք Իշխան Լուսինեան կը տածէ համեստ Հատուածոյիս նկատմամբ. Ազգատէր իշխանն հաճած է նուիրել ինձ Տնտեսագիտաց օրագիրն (Journal des Economistes). Համակրութեան այսպիսի ցոյց մը բարձրատիճան

եւ բարձրարժան աղգայնոյ մը կողմէն՝ նպաստաւոր վկայութիւն մը չը՞կրնար համարուիլ մինչ Գրական եւ Իմաստասիրական Շարժումին նկատմամբ. Պիտի չանսամ՝ այդ փափկամաշակ որքան մեծանձն ընդերցողիս գնահատման առաւել արժանի հանդիսացնել ամսաթերթս։ կը յիշեմ եւ այս առթիւ՝ ամենաքաղցր յուզմամբ՝ թէ ինչ չերմութեամբ մեծանուն Միքայէլ Նաձեան ընդունեց Շարժումիս ձօնն եւ ինչ փափկութեամբ այնմ պատասխանեց. փափկութիւն, որ գրեթէ չունէր նախընթաց, եւ որ կը մաղթէր թէ յաւակութիւնն ըլլար առհասարակ հայապգի մեծատանց։ կը յիշեմ մանաւանդ երախտագիտութեան չերմարատասուօք՝ այն պաշտպանութիւնն ալ, զոր ամենասիրելի մօրաքրոջս Տիկին Թագուհի Ներսէսեանին եւ ամենասիրելի մօրաքեռդատերս Տիկին Աննիկ Ճանըմեանին կողմէն վայելեցի, յորժամ ուղեւորեցայ Եւրոպա՝ կէս մը բարոյական հիւանդութիւնս դարմանելու, կէս մ՚ալ Սրեւմտեան քաղաքակրթութեան մօտաւտ ծանօթանալու համար։ — Անկեղծօրէն խօսելով, երբ բարեբարութիւն մը կը յիշեմ, ո՛րքան երախտագիտութեամբ՝ նոյնքան ալ դառնութեամբ կը լցուի սիրտս... Հոգւոյս խորն անյաղթելի գոռոզութիւն մը կը զգամ, որ՝ գիտեմ՝ արժանավայել չէ Քրիստոնէի մը եւ Քրիստոսի խոնարհ պաշտօնէի մը թոռան. սակայն քանի որ մկրտութիւնն անկարող եղաւ արտէս սրբել այդ ընդածին մխան, չիս պիտի կրնամ ես անտարակոյս զայն՝ մինչեւ ի գերեզման. Այդ գոռոզութիւնն է որ զիս Մօտա-Պուռնուի ժայռին բարձունքն հաննեց, եւ այդ գոռոզութիւնն է որ զիս յաւէտ պիտի դրդէ խորոց հայիլ ու յաւակնիլ բարձանց...։

ՏԱՂԱՐԱՆ

Թ.

ԱՊՐԻԼ

(ԿԵԱՆՔ ԵՐԿՈՒՅՑ)

Ո՛ կեանք երկուց,
Առն եւ կընոջ անհանգոյց.
Ո՛ միութիւն
Մըտաց, հոգւոյն ու մարմնոյն
Փափկիկ կուսին ու խանդավառ պատանւոյն։

* *

Այեակք երկու
Քանի՛ դժբախտ են, Մաննո՛ւ.
Դիրկընդխառնումն,
Շրթանց մե՛ղրանոյշ հրկումն,
Զըլացուած է ջուրց — այն անձա՛ռ վայելումն։

Իսկ մենք ալիք
Եւ Թէ՛ Ծուչուն ենք, Մաննի՛կ։
Զերդ այն կապոյտ
Սիրահարներ՝ վազենք շոյտ.
Եւ համբուրենք զիրար զերդ զո՛յգ այն արտոյտ։

Ես ալիքն եմ,
Սեւ հուր աչուիդ ցոլացնեմ։
Ծուչունն ես դու,
Տանիս ընդ քեզ երկնաչո՛ւ
Միտքս ու հոգիս ու քնարս յաւէտ քեզ հրլուս։

Ես Ծուչունն եմ։
Դու սուրբ լրջին կոհակն ես.
Ի քեզ մարիմ
Շրթունք իմ, Ծեւք ու հոգիս.
Քեւ ես լինիմ երգիչ մ՛անրիծ, երկնայի՛ն։

* *

Ո՛ կեանք երկուց. —
Թէ տըրուէ՛ր ինձ Մաննուհւոյս
Հետ կեալ յաւէ՛տ.
Սիրել ե՛ւ երգել ես ընդ ես
Իր ոտից տակ, իր գրկաց մէջ խնկաւէ՛տ...։